

Els marginats socials com a “culpables” de “lo mal contagiós” en la València del segle XVII*

ALEJANDRO LLINARES PLANELLAS
UNIVERSIDAD DE MÁLAGA

Recibido: 8 de septiembre de 2021

Aceptado: 23 de septiembre de 2021

Abstract: In this article we analyse how the plague epidemics, and specifically those of 1647-1652, were moments of deaths, contagions, restrictions, and controls, but also of an enormous religious effervescence due to the fear of the population to invoke the wrath of God again, and the desire of the population to correct their sins so that Providence would free them from the disease. In this context, civil and ecclesiastical power was used to carry out, on the one hand, a policy of greater control and social stigmatization of certain groups such as prostitutes or vagrants, and on the other hand, to correct certain behaviors or practices that were considered harmful, such as playing games of chance, playing the role of procuress, blaspheming, or behaving or dressing in a manner that was not “decorous” in places of worship.

Key Words: Plague, València, prostitute, marginalized, sex, woman.

Resum: En aquest article analitzem com les epidèmies de pesta, i concretament la de 1647-1652, foren moments de morts, contagis, restriccions i controls, però també d’una enorme efervescència religiosa per la por de la població a tornar invocar la ira de Déu i el desig d’aquesta de corregir els pecats per a que la providència els lliurés de la malaltia. Aquest context fou aprofitat pels poders civils i eclesiàstics per a portar a terme, per una banda, una política de major control y estigmatització social de determinats col·lectius com les prostitutes o els rodmons, i per altra, corregir determinats comportaments o pràctiques que consideraven perjudicials com jugar a

* Aquest treball s'emmarca en el projecte d'investigació “Las barricadas del recuerdo. Historia y memoria de la Era de las revoluciones en España e Hispanoamérica (1776-1848)” finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad. I ha sigut possible gràcies l'ajuda dels “Contratos predoctorales para la formación de doctores” del Ministerio de ciencia, innovación y universidades. L'autor de l'article també forma part de l'equip de treball del projecte d'investigació “Biografías marginales: violencia, sexo, género e identidad. Edición y análisis de fuentes documentales valencianas de la Época Foral” (PGC2018-097011-B-I00) del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades del Gobierno de España.

jocs d'atzar, fer d'alcavot, blasfemar o comportar-se o vestir de manera poc "decorosa" dins dels llocs de culte.

Paraules claus: Pesta, València, prostituta, marginats, sexe, dona.

1. Introducció

Al País Valencià no contem amb un llarg historial historiogràfic d'estudis relacionats amb els brots de pesta a l'antic règim. Malgrat això, caldria destacar la gran tasca realitzada pel grup d'investigació conformat per Marià Peset, Mª Victoria Lopez i Santiago Laparra, entre altres, que des de la dècada 1970 fins a principis del segle XXI han realitzat alguns estudis al voltant del brot de pesta de 1647-1648 i que són d'enorme utilitat, abordant temes com les actuacions del clergat (1974-75), l'impacte demogràfic que tingué aquest episodi traumàtic (1974-1975), la vinculació del bandolerisme valencià amb la pesta (1977) i finalment, Peset (2007) ha estudiat als catedràtics de la facultat de medicina de la Universitat de València i les seues reaccions front a aquesta malaltia. Aquestes aportacions estan centrades en allò que passà a la ciutat de València, utilitzant com a fonts principals les cròniques de Gavallda i de Vicent Arcaina, encara que Santiago Laparra, en la seua tesi de llicenciatura (1984), amplià l'àmbit geogràfic i analitzà aquesta pesta a la ciutat de Gandia. També caldria destacar els estudis de Mercedes Vilar (1992) sobre les pandèmies del XVII utilitzant la documentació de l'Hospital General de València, de la mateixa manera que feu Francisco Roca (2000) per a l'hospital de Sant Roc de Castelló. Més recentment, Ignacio Latorre (2008) ha analitzat la ciutat de Requena com a territori de frontera entre el Regne de València i de Castella en temps de pandèmia.

Una gran part d'aquests treballs ens aporten una visió estadística i quantitativa dels diferents esclats de pesta al territori valencià, tot i que hi ha altres aportacions, com la de Jose Luís Aguirre (1971) sobre la crònica de Francesc Gavallda, que analitza aquesta font des d'una perspectiva cultural, com cal fer amb un obra memorística d'aquest tipus. Aquest enfocament ha estat reprès recentment per Vicent Josep Escartí, qui ha editat i traduït al català la *Memoria de los sucesos particulados de Valencia y su reyno en los años mis seiscientos quarenta y siete y quarenta y ocho, tiempo de peste* de Gavallda, i la quasi desconeguda del religiós Pau d'Alacant sobre aquell mateix període, que fins a eixe moment romania inèdita.¹ A més, en l'últim any

¹ Vegeu també Escartí (2021).

s’han realitzat algunes obres col·lectives com *Handbook of Research on Historical Pandemic Analysis and the Social Implications of COVID-19*, que contenen algunes aportacions al voltant del cas valencià com la de Rafel Roca (2021) sobre les epidèmies de colera al segle XIX, la de Vicent Josep Escartí sobre la bibliografia del caputxí Pau d’Alacant (2021) o la nostra sobre les festes i el sentiments religiosos que es generaren arran la pesta de 1647 (Llinares 2021).

Considerem, amb tot, que encara queda molta feina per fer, al voltant d’aquest tema. Especialment, des d’un enfocament sociocultural perquè “lo mal contagiós,” com era denominat popularment la pesta en les societats preindustrials, alterà la quotidianitat de les persones que la patiren de manera directa o indirecta. Per una banda, parlem d’una gran davallada demogràfica, que afectà a moltes famílies i al sistema productiu del País Valencià, però també de prohibicions o restriccions a la mobilitat, és a dir, amb la impossibilitat de poder eixir o entrar d’un poble o d’una ciutat, malgrat que molts van infringir les normes.² A més, es va orquestrar una intensa activitat de control cap a les mercaderies que s’importaven i es van crear cases de convalescència per tal que les persones que arribaven d’altres llocs feren la quarantena i anaren alguns malalts que el metge considerava ja guarits. Igualment, es van establir una mena d’infermeries per tindre controlats els afectats en unes zones concretes. Concretament, a València se’n varen crear cinc, de les quals la més famosa era la de Troia, on eren portats els afectats de la parròquia de Sant Martí i era atesa per frares predicadors (Peset & al., 1974-1975). Francesc Gavallda, que va estar atenent un temps els malalts en aquest indret, aporta notícies de les misèries i de les morts que se’n patien cada dia, afirmant que el primer que feien en arribar era donar l’extrema unció i col·locar una cinta a les persones que es trobaven allí per poder identificar-los quan eren morts:

² I és que molts valencians, sobre tot la gent amb recursos, per por al possible contagi burlaren el tancament perimetral de ciutats com València i se’n anaren a viure a l’Horta —en llocs que eren considerats sans— i inclús eixiren del Regne de València, per anar a l’Horta murciana: “se an reconocido graves inconvenientes de que en la guerta de la juridicion de eta ciudad vivan personas que no tengan ocupacion precisa de asistir y vivir en la dicha guerta, y que agora mas que nuca se experimentan estos daños porque muchas personas assi del Reyno de Valencia como de otras partes, sin tener arrendamientos, ni ser labradores de persona alguna, ni tener ocupacion que le obligue a vivir en la dicha guerta alquilan barracas o las piden a sus dueños para vivir en ellas sin tratar de trabajar ni acudir a exercicio ninguno, siendo las barracas palacios, donde viven hostales, posadas y avitacion de vandidos y gente de mal vivir [...]” (citat per Caballero, 2018, 448).

Si per casualitat la malaltia no els portava embogits o amb vòmits —accident que patien molts—, la primera acció era exhortar-los a una bona confessió, donant-los temps, si de cas no la tenien preparada, per a l'examen. Fet aquest, els confessàvem i immediatament els donàvem els dos sagraments. El de l'eucaristia, acompanyat sempre d'algunes atxes i campaneta, i un religiós o servidor amb un got d'aigua per ajudar-los a passar la forma. El de l'extremunció el donàvem al principi amb una vareta de plata; després, passat el terror, ja es donava amb els dits. [...] En ser rebuts els sagraments, l'escrivà rebia en el seu llibre el nom del malalt, carrer i estat; i per tal que el ferit fos conegut quan morís, se li lligava a la monyica un paperet amb el seu nom (Ed. Escartí, 2020, 161-162).

Nosaltres ens centrarem en la pesta de 1647-1648, perquè fou la que més afectà a la ciutat de València de l'Època Moderna i la que més transcendència tingué en la literatura. El dietarista Josep Agramunt ens diu que moriren vint mil persones: “El año 1647, a los últimos de junio, empezó la peste y duró hasta los últimos de marzo del año 1649. Fue una peste tan rigurosa que murieron veinte mil personas, siendo rey de España Felipe Quarto, arzobispo de esta ciudad fray Ysidoro Aliaga, virrey y capitán general d'este reyno de Valencia el conde de Oropesa” (Callado & Esponera, 2004, 121). El relat sobre la pesta que ens ha deixat Francesc Gavallda també apunta a la mateixa xifra: “València es va quedar, després de tanta desgràcia, faltant-li quasi vint mil persones” i a més diu que fora de la capital del país, en el Regne de València, hi hagueren 46.789 morts. (Escartí, 2020, 201). L'arxiver catedralici Joan Pahoner, per la seua banda, ens diu que “en el referido contagio, del qual murieron, desde el mes de agosto del dicho año 1647 hasta todo enero del siguiente de todos estados y edades, más diez y ocho mil personas [...]” (citad en Blaya & Moril, 2020, 279). Per una altra part, el caputxí Pau d'Alacant també parla de 18.000 persones per a la ciutat de València (Escartí, 2020, 231).

Però malgrat les xifres dels morts, allò que pretenem en aquest articles és fer una breu aproximació a les persones que tradicionalment foren considerades causants dels mals provocats per les epidèmies, i que no foren cap altres que les dones, els marginats i les minories socioreligioses de cada època.

2. Control i estigmatització social arran de la pesta

Actualment sabem que un microorganisme anomenat *Pasteurella pestis* o *Yersinia pestis* en va ser el causant de la infermetat, és a dir,

aquest afectava animals com les rates i arribava als humans per alguna puça que havia xuplat la sang d’algun ratolí infectat. Una vegada en el flux sanguini humà podia produir hemorràgies internes, vòmits, tos i febre que finalment portava al malalt a la mort per una parada cardíaca (Escartí, 2020, 18). Però tot això no ho sabien les persones de l’antic règim, i la població veia morir a familiars, veïns i coneguts per:

[...] un grano o dos, especie de carbunclo, que causava pestilentes calenturas y luego correspondían a estas unos granos en el cuello, debaxo los brazos y muslos, sin poder los médicos vadear remedio eficaz para su curación, porque hazían su terminación, lo más al tercero día, siendo pocos los que se libravan, pues en la casa que entrava este contagio, era milagro librarse de él uno, u otro [...] (citat per Blaya & Moril, 2020, 281).

Molts metges van elaborar tractats on intentaven aportar solucions per erradicar la pesta, com *El verdadero conocimiento de la peste* (Barcelona, 1631), del doctor català Francesc Rossell. Aquest aconsella evitar llocs com marjals, on hi haja aigües estancades, allunyar-se dels llocs on hi havia contagis, desaconsella tindre tracte directe amb molta gent “particularmente pobre, en quienes el contagio está assentado como en posada, por sus viles y suzios vestidos.” A més, demana que no es facen fogueres a l’estiu i aconsella ventilar les cases:

Consiste en que esté mui bien barrida i limpia, abriendo las ventanas a la mañana, mayormente las de oriente, dexando entrar i salir el aire, porque salgan los vapores que en la noche an estado encerrados i dexando entrar el sol, que los resuelva, aziéndo-las después cerrar i luego ahumar los aposientos con benju, estoraques i calaminta. Los pobres ahumarán con romero o laurel, mirra, encienso. Será también de provecho regar la casa i aposientos con agua i vinagre rosados o con un cozimiento de ojas de naranja, de cidra, de violas, rosas i romero, echando por las cámaras iervas frescas, cañas, sauzes, violas, rosas i ramos de olmos; i esto en verano. Pero en el invierno abrán de usar perfumes calientes, echos pevetes o pastillas de almiscle, ámbar, estoraque, benjuí, calaminta, cálamo aromático, costo, galanga, zedoaria, ligno aloe, clavos, canela, nuez moscada, con agua de azaar con que se pueda ruciar, i con malvasía i un poco de vinagre (Rossell 1631, ff. 57r-v).

Per la seua banda, el metge Luis de Mercado diu que el millor per combatre la pesta era or, foc i càstig: “Oro para no reparar en costa ninguna que se ofrezca. Fuego, para quemar ropas y casas que ningún

rastro quede. Castigo público y grande, para quien quebrase las leyes y orden que se les diere en la defensa y cura de estas enfermedades” (citad en Panchón, 1976, 94).

Però, malgrat les mesures sanitàries i polítiques, i encara que es va reconèixer que la pesta havia arribat el 1647 al Regne de València en un vaixell des d’Alger, que atracà, amb captius i mercaderies, a la vila de Calp, com ho afirmava Gavalda (Escartí, 2020, 114), la majoria també pensava que la causa principal de la malaltia es devia a la ira de Déu. La pesta va ser considerada un dels quatre genets de l’Apocalipsi, al costat de la fam, la guerra i la mort, i molts destacaren també la falta de pluja i l’escassetat d’aliments. Per exemple, Pahoner diu que “Fue servida la Magestad Divina de castigar a esta Ciudad con un contagio pestilencial, que, según la común opinión, se originó de no haver llovido desde el mes de abril hasta el de novimebre del mismo año [...]” (citad per Blaya & Moril, 2020, 281). Gavalda fou un dels molts que parlaren de la ira de la divinitat, remarcant “que aquest darrer colp fos càstig de Déu, ho vàrem conèixer bé en els canvis que va fer, tan poc ajustats als discursos dels metges grandiosos. Moltes vegades es va perdre la medicina en ell, fins al punt que un metge va dir que era càstig de Déu i que el major remei per a la seua curació era aplacar la ira divina” (Escartí, 2020, 191). Inclús la majoria dels metges de l’antic règim, davant la impossibilitat de donar solució a una malaltia, atribuïen a un origen sobrenatural la causa d’aquesta, com passà amb en molts brots esquizofrènics o inclús amb la mateixa pesta. Per exemple, el metge Rossell, malgrat donar remeis naturals per tractar d’erradicar-la, el primer que aconsella als governants és que “antes de todas las cosas an de procurar sean reprimidos los vicios d’ella i extirpados los pecados públicos i castigados los obstinados en ellos” (Rossell, 1631, f.52v).

Així doncs, en temps de pesta, el Déu compassiu i bondadós del Nou Testament donava pas al Déu venjatiu i violent de l’Antic. La societat, per això, patia les conseqüències de Déu: pels continus pecats que havia comés i, així, es posaven en el punt de mira aquelles persones, col·lectius o pràctiques que podien irritar més a la divinitat, començant per les dones i en especial les prostitutes i acabant pels sodomites, els bandolers o els jocs d’atzar. Això no era una novetat de l’època moderna, ja que en 1459 es van prohibir els jocs de naips i daus i “que todas las rameras fuesen encerradas en la Casa pública; mandó el castigo de los amancebados” (Ribelles, 1804, 22). A aquesta mesura es va sumar l’ordre que tots els jueus, en un termini de tres

dies, eixiren de la ciutat, que no es pogueren allotjar en cap parròquia o edifici eclesiàstic, i per a aconseguir una major eficàcia davant els ulls de Déu es van empresonar a 60 prostitutes i castigar a "otras mugeres malas que fueron azotadas o puestas a la vergüenza":

En lo dit any de 1460, dijous a 10 de joliol, dia de Sent Christòfol, açotaren a Na Sayes et a ses filles, ço és, Na Sayes, cavalcant en l'ase, ab la garlanda d'alaces al cap, et ses filles a peu detrás; e la filla major anava ab la gonella ab les grans faldes e cortapisa trosada; e altra anava redona. Empero és veritat que lo moro de vaques les comportava molt granment, e açò per la tanta delicadura de totes elles (citad per Ribelles, 1804, 23).

També fou destacable l'atac contra els homosexuals de 1519 a València, conegut com "l'avalot de la Seu," ja que la població, influenciada per la predicació d'alguns eclesiàstics, pensà que la ciutat estava patint un brot de pesta per culpa de l'orientació sexual d'alguns veïns que cometien impunement el "pecat nefand," com deixen constància la documentació i els dietaris de l'època:

E seguí's que un dia predicant en la seu -pense que diumenge- mestre Castanyolí, frare de prehidadors, y dix que per los pecats dels hòmens nostre senyor Déu ynvia pestilències, guerres y fam y que a ses orelles era arribat un pecat molt infandíssim, y que ell havia dat avís als oficials y vehya que no u castigaven, per hon Déu se tenia per molt ofès, perquè ell sabia que certes persones usaven lo pecat de sodomia, y essent avisats los oficials, no-ls castigaven. Per hon lo poble se posà a murmurar y lo justícia criminal, qui era Geroni Ferragut, o son regent, se informà del dit frare y pres-ne tres o quatre persones y otorgaren-li esser veritat y cremaren-los.

Y en lo forn de l'Estudi General, que està en lo carrer de la Nau, estava un forner que-s deya [...], tenint-se per culpable, posà's en poder de l'official (...) y pense que encara estava en la presó del bisbe, per no haver pagat la pena o composició, per hon lo poble s'avalotà, dient: "Cremeu l'ome!" y "Dau-lo'ns!" y avalotaren-se los chics, que diguesen lo mateix.

Y trobant-se en la seu mossèn Thomàs Vives de Canemàs, jurat en lo any present, ixqué defora ab mossén Guillem Ramon Cathalà y asosegaren lo poble y-l reposaren y tothom anà a dinar-se. Y lo mateix dia, après de haver dinar, vingueren multitud de chics ab una bandera

blanca, dient: “Dau-nos lo puto, que-l volem cremar, si no, darem foch alau del Bisbe!” (Escartí³, 2021, 301-302).⁴

La pesta de 1647 coincidí amb un període d’auge del bandolerisme valencià del barroc, on la violència era una forma integrada en el sistema organitzatiu valencià, i on aquesta arribà a formar part de la quotidianitat dels pobles i ciutats del país (Llinares 2021). Els valencians adquiriren fama de violents, dins i fora de la Monarquia Hispànica, parlant-se de l’humor dels valencians” o tal i com ho feia Gavallda de “constel·lació valenciana”:

La pesta —que així es deu anomenar, com es veu pels seus efectes— en va empestar i en va matar a molts, però com els oficials que executaven el càstig eren àngels, que només reprenien amb ella l’esmena i la reformació dels nostres costums, donaven temps als empestats, per tal que es poguessen confessar. Molts més en van ser els ferits per la parcialitat i el seguiment dels bàndols —i no pocs varen ser els que varen morir sense els sagraments, a mans de la venjança—, perquè ben poc es coneixien alguns que, per ells mateixos, pels seus amics o per la constel·lació valenciana —que cria fàcilment i remou els humors colèrics i sanguinis i encén les voluntats—, no necessitassen d’algun remei; i els que es trobaven lliures, no ho estaven del poder i les amenaces dels infectes que pretenien ser en tot amos de les hisendes, àrbitres en els tractes i els contractes, senyors absoluts de tot, castigant als inobedients amb la mort. (Ed. Escatí 2020, 93).

El brot de pesta va propiciar que la població tingués por de tornar a invocar la ira de Déu i que no els lliurés mai de la malaltia, tal i com demostren les grans professons, els establiments de nous patronatges o grandiloqüents misses. Aquesta circumstància la va saber reconduir cap al seu propi interès el virrei del València, el duc d’Orpesa, després que es robaren unes sagrades formes del convent de Sant Joaquim de

³ Vegeu també Escartí (2021).

⁴ Durant la Germania la violència caps al sodomites no es restringí únicament en l’anomena “avalot de la Seu” en 1519 aquesta encara continuava, com el fet ocorregut en 1520 que descriu el dietari de Jeroni Soria (1960) “Crema de Mossén Gomis, cavaller, per bujarró. Diumenge, dia de rams, a II de abril de 1520, prengueren a mossèn Gomis, cavaller, per bujarró, qu’està davant lo forn de Soler, davant de Sent Jordi, lo qual lo prengué hu dels tretze, que-s diu Sebastià Deusa, velluter, de que-l posaren en la casa fosca e quant vingué al vespre, lo justícia criminal, que és [mossèn Joan Lluís de] Vilarrasa, cavaller, que està al carrer de l’Alcover, li denuncià la mort i li donà hun confeçor [...]” (citat en Escartí, 2021, 310-311).

Paiporta, el dimarts sant de 1648, just quan els efectes de la pandèmia començaven a minvar. Un simple robatori que anys enrere no hauria tingut molta transcendència o ressò mediàtic, però que en aquest context de morts, pors i inseguretats es convertí en un episodi clau per tal actuar contra els bandolers valencians, encara que mai es pogué demostrar que n’havien estat aquests els responsables.⁵ El virrei va saber organitzar-ho tot per tal que els suposats causants foren els membres de la quadrilla que capitanejava el famós bandit Pere Xolví i encara que no es va clarificar mai qui varen ser els veritables autors del robatori, es va fer una execució massiva de bandolers i d’alguns fautors d’aquests, com el noble Tomàs Anglesola, com constata el dietarista Vicent Torralba:

Plantaren la forca en lo Mercat, als Quatre Cantons, y al[s] bandolers que agafaven no·ls donaven temps que per a confessar-se, y, si era de matí, els donaven la comunió. Agué dia que en pe[n]jaren digüit, y els duguren en tres galerades. Avia dos bochins y no eren bastans per a penjar y despenjar. [Llevaron a enterrar a los bandoleros fuera el portal de los Ignocentes]. Y com no era bastant la sepultura que y ha per als penjats en la iglesia vella de la parròquia de Sant Juan, los posaven en carros quant los baixaven de la forca y els duyen a soterrar al fosal, a hon soterraren los apestatas, fora del portal dels Ignocentes. [Degollaren a dos cavalleros, a uno de Carcaxente y otro de Valencia, por fautores de bandidos]. Degollaren en València en este desafor a dos cavallers, a un don tal Garrigues, cavaller de Carcaixent, que, per tan fautor y la gran amistad que tenia ab los bandolers, li deyen lo príncep dels bandolers. Y el dia 15 de maig de 1648, a les deu del matí, degollaren a don Thomàs Angresola, cavaller de València y ben emparentat, per ser tan gran fautor de bandolers. El visorey estava en Torrent y li vingué orde de Madrid que, vista la present, li llevàs lo cap, y encontinent hu executà (Ed. Ferrando, 1995, 61).

Però no només els bandolers foren els caps de turcs de la pesta, el 25 de gener de 1647 es feu una la *Real Crida sanció, pragmàtica y edicte sobre les coses concernents a la extirpació dels pecats públics y vicis escandalosos*⁶ que era una autèntica declaració pública i pregonada contra els col·lectius i pràctiques que s’havien d’eliminar, tal com s’especifica a l’inici del document:

⁵ Vegeu una relació impresa dels fets en la Biblioteca Valenciana, fons antic: XVIII/1402(6).

⁶ Arxiu del Regne de València, Reial Cancelleria, lligall. 601. Quan es faça referència a aquesta Reial Crida només especificaran els fulls concrets en el cos del text.

[...] los castichs que Déu nostre acostuma embiar, als regnes, ciutats y poblacions, així de fams, guerres, esterilitats, pestilències y mortaldats, com de altres flagels e plagues, són per causa de pecats públichs y ofenses escandaloses que·s cometen contra la divina magestat, majorment si aquells no procuren castigar y remediar per les persones a qui toca y pertany, per tots los camins y medis possibles e jatsia que de alguns anys a esta part Déu és estat servit castigar esta ciutat y regne ab diferents plagues y persecucions, emperò la present de la enfermetat pestilencial y contagiosa de la qual són mortes tantes persones, com és notori, quant és major que les plagues y treballs passats, és major indici y més manifest senyal de que los pecats són més graves y escandalosos y que la temeritat dels hòmens, ara més que en ningun temps, ab la malícia a donat ocasió a què la divina justícia castigue esta ciutat ab més y majors afliccions que les passades y, desijants la exelència per lo que toca al descàrrech de la consciència, com a president d'este regne, ab zel y fervor del servici de Deu y bé públic, acudir al remey d'estes necessitats, extirpant y castigat estos pecats públichs [...] (f.2r).

Els “vícis” i “pecats” que la crida fa especial incidència son els relacionats amb la luxúria i els delictes sexuals, castigant majoritàriament al món femení, “no tanto en función del acto en si como porque aquél hubiera conducido a acelerar la muerte de mujeres infectadas” (Betrán, 1996, 376). En els primers punts es prohibeix a les dones i als homes parlar o fer cap mena de contacte en els llocs de culte, de la mateixa manera que es denuncia públicament que molts seglars intenten tenir actes deshonestos amb les monges, assenyalant-se penes que anaven des d'imposicions pecuniàries fins a presidis i assots, en cas de tornar a incidir. La preocupació sobre el suposats perjudicis que causaven les dones arribà fins a punt de condemnar que aquestes anaren a les esglésies “tapades de mig hull” perquè aquesta vestimenta suposadament era la causant que els homes es fixaren en elles, qualificant-se aquest acte com a “deshonest y provocatiu” i establint que s'havia d'anar amb la cara descoberta o totalment tapada, sota pena de 8 lliures (f.3r).

Seguidament, el document se centra en els delictes de la carn més explícitament, com son els derivats dels amistançaments o la prostitució. S'ordenà que tota persona que tingués a una relació sexo efectiva sense estar casada, o al marge del seu legítim matrimoni, que deixàs de realitzar dites pràctiques, és a dir, foren “amonestats y apercebts a totes e qualsevol persones, així hòmens com dones, de qualsevol estat y condició que sien, no gosen ni presumixquen estar amencebats, ni aquells tenir concubines algunes, així en sa casa com fora de sa casa,

ni les dones tenir algú per amich [...].” S’establiren càstigs monetaris, assots i anar bandejat del Cap i Casal, encara que si en aquest cas la persona tornava als mateixos hàbits, els homes haurien ser servir un any al rei on foren enviats, i les dones havien d’acomplir una pena de tres mesos de presó, a més de portar “rapades les celles y cabells [...]” (f.3r-4r). Però la part central de l’imprés l’ocupa la condemna a la prostitució, en totes les seues pràctiques, començant per la denuncia als pares “de alguna fadrina o dona [que] vendrà o lliurarà per dines” parlant de les pràctiques de l’alcavoteria:

proveheix y mana que si pare o mare de alguna fadrina o dona vendrà o lliurarà per dines o altra manera a sa filla a algú o alguns hòmens, per a fer àvol de son cos, ab aquella o en altra manera, los dits pare o mare seran alcavots de dits fills, per fer aquells àvol de son cos que sien portats sobre un ase nus, e ab allaça al cap y sien açotats sense ninguna gracia e mercè e paguen vint lliures ... (f.4r).

També anomena a “chiques y fradrinetes menors de vint anys” què entraven a servir a casa de “dones de mal viure, aprenent les costums perniciosos de ses ames” i que s’ensenyaven l’ofici de las prostitució propagant el contagi, decretant-se que cap dona “així de guany com deshonesto y enamorada, tinga cap criada menor de vint anys” (f.4v). També es prohibeixen els bordells, afirmant-se que ningú podia deixar cap casa o habitació “per a jaure allí carnalment,” aca-bant per decretar que totes les “escuseres o cantoneres” se n’anaren de la ciutat en un termini de 10 dies des de la publicació de la Reial Crida (f.7v).

Aquesta animadversió cap a la prostitució i cap a les dones en general, no és novetat causada pel brot de 1647, ja que tots els tractats de pesta contrareformistes van incloure el consell de moderació sexual com a actitud per a no ofendre a la providència. En les cròniques valencianes, com la de Gavaldà o la d’Arcaina, també es veuen aquestes denúncies a la luxúria o la lascívia:

Sols pondere que en cap temps corre el vici tan lliure i va tan solt com en el de la pesta: els dolents, amb l’excusa de la torbació que aquella porta, són pitjors; es ven molt barata la vergonya en les dones, si el temor de Déu no la mana guardar —unes sense marit, les altres sense pare ni mare, les altres sense el pedagog, la cara del qual les constrenyia a viure bé—; unes altres són pobres i, no faltant-los els sabonets que el dimoni sol distribuir amb els seus oficials, els que sol·liciten aquestes caigudes... ¿Quina serà la que, abandonada a la debilitat de la seua naturalesa, no caiga o no perille? (Ed. Escartí 2020, 149).

Per la seua part, Vicent Arcaina (1647) en molts aspectes és més explícit que Gavalrà i dona detalls de fets concrets com quan diu que una dona va morir per pecats “contra la castidad” que feia perpetrat de manera reiterativa:

Otra muger havia también callado por espacio de vey[n]te y quatro años sus pecados, que eran también graves contra la castidad. Enfermó de contagio y, arrepentida de su pecado, prometió que si Dios la libravá de aquella enfermedad, se confesaría enteramente de ellos. Sanó luego. Faltó a su promesa. Volvió a sus malas costumbres y presto la hirió Dios, en castigo de su pecado, de la misma enfermedad de contagio (f.34r)⁷.

A més a més, Francesc Gavalrà explica que en la infermeria de la Troia, per evitar temptacions innecessàries, els homes estaven baix i les dones en la planta superior i de nit es tancaven i controlaven els accessos a un lloc i a l'altre, ja que tenim constància que en hospitals del de Barcelona es van produir relacions sexuals entre metges i pacients.

La pesta també va servir per accelerar el control i l'exclusió socials dels més pobres, com foren els rodamons, així doncs s'intentà eliminar dels elements de la doctrina cristiana que advocaven la caritat respecte als més desfavorits. Els documents oficials, cròniques, dietaris o tractats mèdics van ajudar a projectar una imatge dolenta dels indigents, afirmant-se que anaven vestits de mala manera i que les pràctiques antigèniques que tenien feien créixer el contagi entre la població, tal i com assenyala Miquel Parets (ed. 2011) per al cas català. A València, la Reial Crida denuncia als pobres que demanen almoïna per no poder tindre controlada la seua mobilitat i dient-se que els diners que rebien aquestes persones per caritat serien millor invertits per a combatre els efectes de la malaltia i per això van ser expulsats de la ciutat de València (f.7r). També les cròniques ens donen algunes notícies sobre aquest col·lectiu, com per exemple que:

La corporació local va manar recollir a tots els pobres captaires que van de porta en porta pels carrers, demanant almoïna: als homes els posà a l'hospital d'En Bou; a les dones a la confraria de Sant Jordi. I allà els donava a menjar, per tal que no anassen per la ciutat arreplegant o escampant la malaltia” i inclús Gavalrà justifica les penalitats que van haver de patir els rodamons dient que “els pobres fugits no passaren

⁷ El document està en el Arxiu Reial Col·legi Seminari de Corpus Christi, manuscrit sense número. Vicent Josep Escartí està preparant una edició d'aquest manuscrit.

poques incomoditats per tal de tornar a entrar a València, perquè, a més de fer-los passar quarantena, tot el que eren matalafs, mantes i llençols, passaren mesos que no es deixaren entrar. De manera que, si ells no tenien en les seues cases els llits doblats, per a poder-se ajudar, els tocava fer penitència per la seua poca fe i covardia (Escartí, 2021, 188).

Per últim, també es van denunciar els jocs d'atzar i els llocs on es practicaven, especialment les tabernes, perquè eren “temples e escoles de malayr a deu” i es fomentava un dels pecats capitals com era l'avarícia, practicada per “la gent sarraïna y aposta.” Així doncs, es prohibeixen d'aquest tipus de jocs, establint-se penes monetàries o de restricció de la llibertat als qui no compliren aquest manament oficial (ff.5r-6v).

3. Conclusions

Hem analitzar com els brots de pesta foren moments d'extrema gravetat per a la societat, amb milers de morts i contagiats que afectaren a moltíssimes famílies de l'època. Foren moments de nombroses restriccions a la mobilitat, de quarantenes o de controls a les mercaderies, entre altres mesures, però també d'una enorme efervescència religiosa, amb l'establiment de nous patronatges o processons i misses grandiloqüents, per la por la població a tornar a enfavar a Déu i les ganes d'aquesta d'esmenar els errors passats perquè la divinitat els lliuràs de “lo mal contagiós.”

Aquest clima de pors i d'inseguretats va ser aprofitat per les autoritats civils i eclesiàstiques per a controlar i augmentar l'exclusió o l'estigmatització socials de determinats col·lectius o pràctiques socials, tal i com afirma José Luís Betrán:

La peste, como fenómeno cultural y político por excelencia, no solo supuso un momento privilegiado para el poder público de poder modelar los hábitos de sus gobernados, sino que brindó la ocasión a su vez, de fijar un marco cronológico perfecto para acelerar el control y la exclusión social de pobres, vagabundos y demás grupos no integrados en el nuevo organigrama social y cultural que los grupos dirigentes trataban de imponer a comienzos de la Edad Moderna (Betran 1996, 371).

Hem pogut veure com això passà a València en diferents moments on hi havia pesta com l'atac als jueus, a les prostitutes i els jocs d'atzar

en 1459 i 1460, l'assajament dels sodomites en 1519 i, més concretament ens hem centrat en brot de 1647 per veure com el virrei aprofità el context de malaltia per intentar acabar amb el bandolerisme valencià, amb un executió massiva en 1648. Però els bandolers no foren els últims caps de turc en la pandèmia de mitjans del segle XVII: a través de la lectura de les cròniques i les reials crides de l'època hem estudiat com les prostitutes i els rodamons foren expulsats del Cap i Casal del Regne, es denunciaren determinats comportaments femenins i els jocs de taula i s'inicià una autèntica repressió cap aquelles persones que es tingués notícies que vivien amistançades, i a més es prohibí que cap persona deixàs algun espai perquè es practicàs la prostitució o els jugàs a jocs.

Bibliografia

- Arcaïna, Vicent. *Apuntamientos de lo sucedido en Valencia, particularmente en la casa profesa de la Compañía de Jesús, de los últimos de julio en adelante*. Año 1647. Arxiu Reial Col·legi Seminari de Corpus Christi.
- Aguirre, José Luís. "Francisco Gavalda y su memoria de la peste." *Butlletí de Societat Castellonenca de Cultura*, XLVII, 1971, pp. 270-291.
- Betrán, José Luís. *La peste en la Barcelona de los Austrias*. Lleida: Milenio, 1996.
- Blaya, Nuria & Moril, Remedios. "La catedral de Valencia ante la amenaza de la peste en el barroco y la construcción de una imagen carismática. Nuestra señora contra la peste." Callado, Emilio (ed.) *La catedral barroca. Iglesia, sociedad y cultural en la València del siglo XVII*. València: Editorial Alfons el Magnànim, 2020, pp. 279-304.
- Caballero, José Fernando. *El Año de la Plaga: Mecanismos de Defensa ante la Peste de 1648 en la Ciudad de Murcia*, Murcia, Tesis doctoral inèdita, Universidad de Múrcia, 2008.
- Callado, Emilio. & Esponera, Alfonso. *Memoria escrita, historia viva. Dos dietarios valencianos del seiscientos*. València: Ajuntament de València, 2004.
- Escartí, Vicent Josep. *La pesta a València 1647-1648 La Memòria de Francesc Gavalda (1651) i la Carta de Pau d'Alacant (1648)*. València: Editorial Alfons el Magnànim, 2020.

- "Friar Pau of Alacant: The Plague of 1647-48 in Valencia and His Capuchin Biographical Micro-Stories." Cortijo Ocaña, Antonio y Martines, Vicent (eds.). *Handbook of Research on Historical Pandemic Analysis and the Social Implications of COVID-19*. Hershey, PA: IGI Global, 2021, pp. 34-46.
 - "The Treatment of Homosexuality in Valencian Diaristic Literature throughout the Late 15th and Early 16th Centuries." Escartí, Vicent. *Invisible Biographies: Marginates and marginals*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp.194-210.
 - "The memory of the plagues in the ancient Kingdom of Valencia: from the marginal note to the centrality (15th-17th century)." *Mirabilia/Medtrans*, 2021/1, pp. 45-75.
 - "L'homosexualitat en la literatura memorialística valenciana dels segles XVI i XVI, Escartí." Vicent i Roca, Rafael (eds), *Identitats i violències. Documentació i literatura*, València: Afers, 2021, pp. 293-316.
- Ferrando, Antoni. "Les memòries curioses (1609-1651) de mossén Vicent Torralba." *Aiguadolç*, 1995, 21, pp.37-64.
- Llinares Planells, Alejandro. "From Sickness and Death to Devotion and Festivity: The Plague of 1647 and Its Memory." *Handbook of Research on Historical Pandemic Analysis and the Social Implications of COVID-19*. Hershey, PA: IGI Global, 2021, pp. 127-141.
- "«Tantes morts com cada dia es feien». El bandolerisme valencià del barroc en el dietari de Mossèn Joaquim Aierdi." Escartí, Vicent i Roca, Rafael (eds), *Identitats i violències. Documentació i literatura*, València: Afers, 2021, pp. 535-564.
- Panchón, Antonio. *La peste y los médicos en la España del Renacimiento*. Salamanca: Ediciones del Instituto de Historia de la Medicina Española, 1976.
- Parets, Miquel. *Miquel PARETS: Crònica*. Margalef, Rosa (ed.), Barcelona: Editorial Barcino, 2011.
- Peset, Mariano, "Los catedráticos de la Facultad de Medicina y la peste de Valencia de 1647-1648." *Derecho, historia y universidades: estudios dedicados a Mariano Peset*, València: Publicacions de la Universitat de València, vol. II, 2007, pp. 453-460.
- Peset, Mariano. & al., "El clero ante la peste de Valencia de 1647-1648." *Anales Valentinis*, 4, 1974-1975, pp. 307-343.
- "Los bandoleros y la peste de Valencia a mediados del s. XVII." *V Congreso Nacional de Medicina*, vol I, Madrid, 1977, pp.265-282

- “La demografía de la peste de Valencia de 1647-1648,” *Asclepio*, 26-27, 1974-1975, pp. 197-232.
- Ribelles, Bartolomé. (1804). *Compendio histórico de todas las epidemias padecías en Valencia antes de 1647*, València: Impremta de Joseph Orga, 1804.
- Roca Traver, Francisco. “La peste de 1647/1648 en Valencia y el Hospital de Sant Roch de Pla de Castellón de la Plana.” *Anals de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana*, 75, 2000. pp. 185-220.
- Roca, Rafael. “Cholera Epidemics in Valencia in the 19th Century.” Cortijo Ocaña, Antonio y Martines, Vicent (eds.). *Handbook of Research on Historical Pandemic Analysis and the Social Implications of COVID-19*. Hershey, PA: IGI Global, 2021, pp. 215-224.
- Rossell, Francesc. *Verdadero conocimiento de la peste: sus causas, señales, preseruacion i curacion que Joan Francesc Rossell*. Barcelona: Imprenta de de Sebastian i Iaime Mathevad, 1632.
- Santiago La Parra. *Tiempo de Peste en Gandía (1648-1652)*, Gandía, 1984.
- Vilar Devís, Mercedes. “Las pestes del siglo XVII en Valencia. Su incidencia y repercusión en el Hospital General (1600-1700).” *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 18, 1992, pp. 119-146.